

С бай Стефан Цончев за змии

Еберхард Унджиян

Разбира се, пак е донесъл нещо! Бърка в госта омазнената си торба и изважда вълмо пепелянки (*Vipera ammodytes*). Те се извиват около ръката му, но не съскат.

– Не те ли е страх от тях – го питам

на подбив. Познаваме се не от вчера.

– Че те ме познават – как ще ме хаят! – отвърща с апломб.

Взима една от тях и я приближава до лицето си. Сега и на мен ми става малко „жежко“, макар че по професия и аз съм ги пипал и ловил. Но змията стои мирна и не дава признаци на възбуда. След тази демонстрация ми показва устата ѝ. Оказва се, че е махнал опасните отровни зъби, намиращи се отпред на горната челюст. Но ме уверява, че има и змии

Сегя на бюрото в работната си стая, в някогашния Природонаучен музей в Русе. По дървената стълба се чуват провлачени стъпки. Още преди да се почука, знам кой идва да ме навести. И ето – ниската му фигура прекрачва прага, подава ми ръка. Викаше ми „Егелвайс“ (така и не можа да научи правилно името ми). Нека благосклонният читател ме извини, но не мога да пиша за него, без да се усмихвам. Русе никога не е имал причина да се оплаква от липса на оригинали. Една от най-колоритните личности между тях беше бай Стефан Цончев – Змияра.

„със зъби“ – както се изразява.

– Къде ги ловиш толкова много – подхващам пак старата си тема. Знаем се, имаме се, излизали сме неведнъж, показвал ми е това – онова. Например от

него знаех, че по Ломовите има змиезущер (*Pseudopus* или *Ophisaurus apodus*). Действително по-късно получихме екземпляр и научихме, че тук му казват „коравец“. Твърде точно и сполучливо название – за разлика от змиите и гущерите, на пипане действително е корав заради включените в кожата костени плочки. Това послужи за едно научно съобщение, при което, разбира се, беше упоменат и бай Стефан, както повелява колегиалната етика. Виждал съм при

него редки видове змии, например ивичест смок (*Elaphe quatuorlineata*), твърде красив и своеобразен. Такъв е могъл да улови само по долината на р. Струма, в югозападния край на татковината ни. Там го наричат „кощерица“. И той също правилно го назова! Но определени тънкости на занаята не пожела да ми издаде – ревниво ги запази за себе си. Например къде са т.н. „мъртвила“ – местата, където змиите зимуват. Често отровни и неотровни заедно. Тези места трябва да притежават съвсем определени условия – да не бъдат прекалено сухи или влажни и температурата не бива да спада под определена граница, иначе застрашава змиите с измръзване.

Бай Стефан е роден е към 1888 г. в Плевенско. По собствените му гуми семейството му загинало при експлозия на примус с газ, която тогава е служила също и за осветление. Още като малчуган обичал да скита из полята, да наблюдава и лови разни животни. Като младеж попаднал в цирк. Отначало се подготвял за акробат на трапец – така наречените „летящи хора“. Но паднал жестоко и претърпял тежки операции. Показвал ми беше белезите – вадени ребра, бъбрек.

Значи беше истина. След това тръгнал с трупа ловци на животни по широкия свят – Африка, Южна Америка, Индия. Там бил по време на обявяването на Първата световна война. Англичаните, които тогава владеели Индия, го тикнали в грангольника като гражданин на вражеска страна и отгоре на това го оста-

Пепелянката е най-отровната змия по нашите земи. Среца се в навсякъде до 800 метра надморска височина и трябва да се познава добре

Макото „рогче“ на главата е сигурен отличителен белег на пепелянката

Отровните зъби са кухи и остри, като през тях отровата прониква дълбоко под кожата. Слаби са и често се чупят при ухапване

вили гладен – империалисти! Егин Бог знае гали е вярно, но твърдеше, че бил в обща килия с великия Ганди. И тъй като онзи правел тъкмо една от прословутите си гладни стачки, ял неговата порция ориз. И благодарение на нея оцелял – за щастие на русенци. Отново се усмихвам... Всичко това ми го е разправял в часове на почивка и сладки приказки, не без да го украси с цветисти и пикантни подробности. Просто да му е!

Змиегушърът има костени плочки в кожата, които са му донесли народното прозвище „коравец“

А със сигурност знам, че този човек с начално образование съвсем точно познаваше сума ти видове животни, включително редки и често трудно различни за неспециалиста. Но често смесваше реални и съвсем научни данни с „доукрасени“ или направо фантастични добавки.

Доставял е в тогавашния Царски, а днес Национален природонаучен музей в София доста животни, в това число и змии. В капиталния си труд (съвместно с Йордан Цонков), „Изучвания върху разпространение на земноводните и влечугите в България и по Балканския полуостров“, публикуван в 4 части от 1933 до 1942, академик И. Буреш споменава и за една усойница (*Vipera berus*), уловена в Лудогорието, в околностите на Разград. Необичайно ниско – иначе тя е обитателка на планините ни. Тя е от бай Стефан. Както и различни групи влечуги от голямата на р. Струма и другаде. И в някогашната експозиция на нашия, русенски природонаучен музей, закрита през 1969, имаше и няколко стъкленици с влечуги, също събрани от него. Някои хора,

тогава ученици, а днес в напреднала възраст, още си спомнят за него. Аз, разбира се, също съм запазил жив и цветист спомен за този оригинал и за нашите съвместни излизания, например по Ломовете към Нисово, през лятото на 1961. Но затова може би друг път.

Странно е, че В. Т. Ковачев (1866 – 1926) – дългогодишен преподавател в мъжката гимназия, пионер естествовник и великолепен

познавач на влечугите и земноводните, автор на първото съчинение за тях на български език, издадено в Пловдив, 1912 – не е знаел за съществуването на змиегушера, а също и за балканското геконче (*Gymnodactylus kotschii*) по Ломовите. Очевидно рядко е екскурзирал по Ломовите. В „Херпетологична фауна на България“ са споменати много малко находища на видове от там.

В отговор на въпроса ми къде лови змиите си, Бай Стефан ме кани да отидем заедно

до село Червена вода, Русенско. Дотам пътуваме с влак. Спирката е извън селището. Най-напред отиваме в селсъвета да си заверявам командировъчното. След това вече се отправяме към гората. Както всички в тази част на България, тя е издънкова. Израсла след голяма сеч на мястото на някогашните разкошни дъбови гори, нискостеблена, не повече от 4 – 5 метра, тънкостволна, с често „братене“ (от един корен са изникнали няколко, до 5 – 6 стебла) и изгнили кухни в основата. В тях се задържа снежна и дъждовна вода. Там, през пролетта и лятото се развъждат разни безгръбначни добичета, между тях и ларви на горски комари (*Aedes*). Както при обикновения (и маларийния) и техните женски са „крвожадни“ и страшно мъчат дивеча и пасящите там домашни животни, пък и досаждат на хората – пастири, ловци или такива като нас. Виж, мъжките са „благопристойни“ – задоволяват се

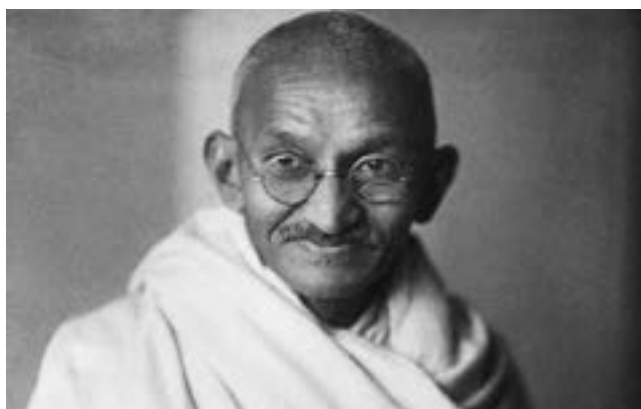

Ивическият смук е рядък вид, ако се пренебрегне масовата човешка неприязън към влечугите може да се види и че е по своему красив

с цветен прашец. Сега е ранна есен и тази напасть е понамаляла.

Бай Стефан ми беше разказвал за една твърде стара и едра костенурка, с коруба гълга над 30 см, която той навремето бил срещал често тук. Според моя уважаван колега и близък приятел от студентските години, доц. д-р Владимир Бешков, такива екземпляри, тежащи до 5 и даже 6 kg, на днешно време са голяма рядкост. У нас живеят два вида сухоземни костенурки или желви, както им казват още – шипобегрената (преди наричана мавританска, *Testudo graeca*) и шипоопашатата (преди наричана гръцка, *Eurotestudo hermanni*). Първата е значително по-често срещана в нашия регион. И двете са много намалели напоследък поради „оправдано“ от гастрономични побуди преследване, независимо, че са защитени от закона.

Изпълнен съм с очакване. Напрегнато се взирам в храсталака. Пак от Владо Бешков знам, че есенно време могат

Бай Стефан е бил в индийски затвор, вкаран там от англичаните като имперски враг – българин по времето на Първата световна война. Индийският титан Ганди също е имал проблеми с империята и се е борил с нея чрез ненасилие и гладни стачки. Бай Стефан твърди, че неговата неизядена порция го е избавила от глад в затвора

да се заварят няколко от тези „броне-носци“, останали сякаш от минали геоложки времена, събрани под дрянковите дървета, за да ядат опадналите презрели плодове. Въпреки дългите години скитане по баирите, това го сега не ми се е случвало. Но „сватба“ съм виждал и снимал неведнъж. Например като ръководител на средношколска експедиция в Търговищкия край, август 1974. Симпатичният възрастен пенсионер от махалата Стълпище до с. Мечка, г-н Добрин, беше любезен да ми съобщи, че и през септември е ставал свидетел на „костенуркова сватба“. Брачната игра се състои главно в преследване на женската от мъжкия, който ѝ преглажда пътя, хапе я по задните крака и удря бронята си в тази на „ухажваната“ половинка. Това се чува доста надалеч. Така въпреки открития двоятката в търговищкия край. По звука забелязах и една сватбуваща двоятка при пещерата „Орлова чука“ край с. Пепелина, Русенско. Също през септември, малко необичайно късно. По време на съвку-

пването може да чуе тънък писък от мъжкия – единственият звук, издаван от тези иначе неми добичета. Съскащият шум при хващане и повдигане се причинява механично от изтласквания през ноздрите въздух при прибирането на главата и крайниците в бронята.

Въпреки всичко, освен някой закъснял гущер, грузо не видях. Костенурката не благоволи да гаде „гастрол“, въпреки упоритите твърдения на бай Стефан, че „тя го познавала лично“. Много години след това, август 1976, в музея в Котел, имах възможност да снимам една

такава „баба костенурка“ (*T. graeca*), може би около стогодишна, с максимални размери (дължина на карапакса около 35 см и тегло около 6 kg), уловена в околността на Сливен.

При екскурзиите – сам, с колеги или с членове на кръжока в отгел „Природа“ на музея – сме имали много грузи интересни срещи. Привечер на връщане от екскурзия в Бръшленското блато с наш кръжочник, Божидар Е. Иванов, днес пенсиониран доцент в Зоологическия институт на БАН, видяхме да лежи на шосето тъмен, продълговат предмет.

– Я, пак някой е посял цвекло на шосето!

– Чакай да го изритам от платното, да не обърне някой мотоциклет – казвам. Но в момента, когато отивам до него да изпълня намерението си „цвеклото“ изведнъж хвърква и се понася над полето. Остри криле и дълга опашка като при соколите, но съвършено безшумен полет, като на совите. Тогава за пръв път се запознах с тази извънредно сво-

еобразна птица – козодой или мраченик (*Caprimulgus europaeus*), за която народите са си заделили специално чекмедже в поверията. Шосетата след залез слънце продължават да излъчват топлина доста по-дълго от околния терен. За това тук идват много насекоми. На свой ред – и птицата мраченик. Тя каца на асфалта, тъй като също е топлолюбива. На осветяване с фаровете не реагира с бягство и така става жертва на автомобилното движение. Неведнъж съм намирал презагнати птици, както в нашия регион, така и другаде. Този фактор очевидно не е бил предвиден от иначе така предвидливата Майка Природа.

Вигният естественик Конрад Геснер (Konrad Gessner), живял в Цюрих през XVI век, го представя в своята книга „Общо описание на животните“ със следната характеристика: „Той суче мляко от козите и затова още старите римляни са го наричали козодой. Такава коза вече не дава мляко и ослепява.“ Ние ще предпочетем името мраченик, отговарящо съвсем точно на нощния му начин на живот, както още и нощна лястовица.

Улавя в полет нощни насекоми, на първо място пеперуди, с невероятно широката си уста, цепната до зад очите, т.е. нощно време се явява един вид заместител на лястовиците. А измислиците по негов адрес са плод на живота му, скрит под булото на мрака. Да си припомним, че такива небивалици и всякакви невероятни поверия

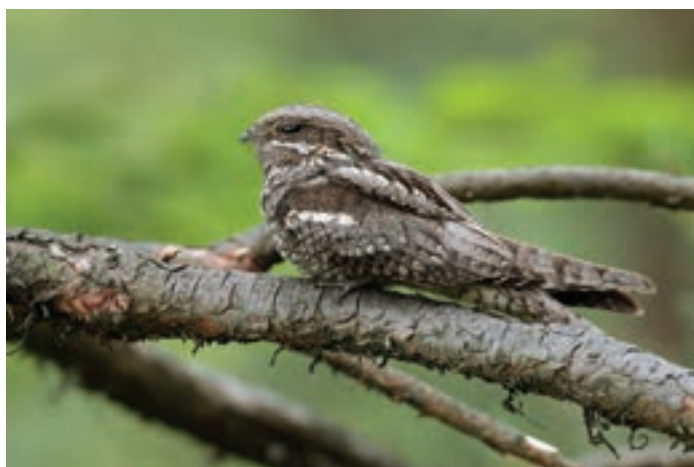
(по-скоро суеверия) се разказват също и за совите и прилепите, отново плод на невежество и развинутина фантазия.

Веднъж намерихме и гнездо. Какво ти гнездо? Двете яйца, дългестни и с кафяви петна на светло сив фон, бяха снесени направо на земята в малка ямичка сред листака. Гласът му е особено впечатляващ. Звучи почти механично – „ппррррр – ппррррр“, с леки модуляции нагоре, надолу. Прилича повече на шума на работеща, добре смазана шевна машина, нежели на гласа на жива птица!

Когато лежи неподвижно на земята до някой пън, не може да се различи от парче дърво, толкова е свършена защитната му окраска. На кафяв фон се редуват по-светли и по-тъмни сиви, охрови и кафяви шарки – досущ като кора на дърво. Само мъжкият се отличава по белите петна, украсяващи краищата на първото до третото махово перо и двете външни опасни пера. Известният английски фотограф анималист

Костенурките станаха жертва на гастрономическите увлечения напоследък и са защитени от Закона. Тяхната „любов“ често е съпроводена със странни звуци. (Снимка Тони Тончев)

Козодоят е нощна птица, която с пълно основание е наречена от народа ни и „мраченик“

Ерик Хоскинг, посетил през 1960 г. и България, е успял да снеемe брачния полет на мъжкия с помощта на конструирана от него електронна светкавица. Той демонстрира именно тези петна пред женската, лежаща на клон, като при това пляска с криле над гърба.

Бавно и славно крачим с бай Стефан. Пред нас се издига невисок скалист обрив. Под него зее малка пещера. Тук ще пренощуваме. Остатъка на геня прекарваме като претършуваме околността.

Заг хоризонта тлее жаравата на кървав залез. Над равнината лягат тъмни сенки. Става хладно и някак неуютно.... Даже за стари горско-полски скитници като нас. След прескромната вечеря неволно се прибираме по-близо до огъня, извор на светлина и топлина. Когато човек гледа в мълчание по-продължително време изгивия танц на пламъците, се събуждат някакви дълбоко задрямали в нас атавистични мисли, разсъждения и спомени (Юнг ги нарича архетипни). Така някога, в прастари времена, предците ни са сеяли на пети около грижливо пазения и отговорно поддържан огън. И

така го описва френският писател Рони стари в книгата си „Борба за огън“, задръхано четена на млади години.

Лягаме си. Бай Стефан се завива в одеяло, аз се пъхам в спалния чувал. Събужда ме нощният студ. Наоколо цари дълбока тишина. Огънят е загаснал. Бяла и изстинала, луната виси на вече бледнеещото небе. И изведнъж нещо я засенчва. В първия момент не „мога да включа“. След това ми минава мисълта

за прилепи, но не са, а горски ушати сови (*Asio otus*).

Ставам и, тръпнейки от хлад, тръзвам по поляната. Една от птиците се отправя към мен – те са доста любопитни. Очевидно иска да разгледа по-добре двуногия смутител на нощния покой. Втора я последва. Минават съвсем близо до мен, така че усещам в лицето си вятъра от маха на крилето. И никакъв звук! Перушината на совите е невероятно мека – като кадифе или памук. Предните ръбове на двете първи махови пера са превърнати в своеобразен гребен, който по всяка вероятност също има звукозаглушаващ ефект. Слухът им е изключително остър. Доколкото може да се съди, долавят и недостъпните за нас, хората, ултразвукови трептения (и някои от гребните бозайници, напр. насекомоядните, отчасти общуват на този диапазон).

Устройството на очите им също е пригодно към нощен лов. Те са вградени неподвижно в черепа. В замяна на това шията им е така подвижна, че могат да обръщат лицето си практически

на гърба, т.е. почти на 300 градуса. По принцип са снабдени със същите зрителни рецептори, както и нашите. Но при тях пръчковидните телца, отговорни за остротата на зрението и възприемане различията на осветеност, са много повече от нашите. Обратно, бухалковидните телца, благодарение на които различаваме цветовете, са значително намалени. Цветовото зрение е фактически субективно – то е възприемане на светлинни вълни с нееднаква дължина. Пък и за какво им е да различават цветовете през нощта? Не случайно французите казват „през нощта всички котки са сиви!“ В замяна на това могат да разпознават мишка на разстояние от няколко метра на осветление колкото от една свещ. Нещо съвършено непостижимо за нас! Ако не притежаваха всички тези качества, те не биха могли да си добият храната и много скоро биха изчезнали от сцената на живота изцяло като група. Тя – Майката Природа, си знае работата. Всичко това е проверено, разбира се, експериментално. Ние, хората на науката, сме си последователи на Тома Неверни и поклонници на принципа, формулиран още от римляните, тези велики прагматици, че „практиката е критерий на истината“.

Совите поглъщат плячката си – предимно гребни гризачи, също насекомоядни и понякога птици – цяла или „разфасована“, най-много на 2 – 3 къса. Останалото се предоставя на стомашните сокове. А те си вършат работата акуратно и качествено. В стомаха се смилат кожа, мускулна тъкан и вътрешности. Костите и космите (а от птиците – перата) при движението на стомашните стени се овалват в образувания с форма на малки наденички. Птиците ги повръщат и затова са наречени изплювки или погачки. Размерите им са зависими от ръ-

ста на вида – най-егри са тия на бухала, най-гребни – тия на чухалчето (колкото костилка на слива).

От 1958/59 година, по време на учителстването в Техникума в Образцов чифлик, се бях пристрастил към разчепкването им и вече имах известен опит. Там ято се беше прибрало за зимуване под няколко смърча. Събрах доста такива „саламчета“ по земята под тях. Костите в погачките са великолепно изчистени, като за научна сбирка, та за човек, „въоръжен“ с необходимите познания, не е проблем да определи не само какви, но и колко животинки е погълнала съответната сова. Така добиваме точна представа за хранителния спектър и освен това, разбира се, и за състава на местната фауна от гребни бозайници. Това е един от аспектите на „полско-горската криминалистика“!

И този път грижливо събрах погачките в хартия (найлоновите торбички, каквито ти дават гнес във всеки магазин, тогава бяха дефицитна стока) и ги сложих в раницата за по-нататъшна обработка в музея. Предварвайки събитията, ще издам резултатите. Около 80 % бяха сиви полевки (*Microtus arvalis*) – вредител номер 1 на селското стопанство у нас и в цяла Европа и Русия. Не случайно всички сови са поставени под защитата на Закона. За съжаление, твърде крехка защита. В Чифлика станях навремето безсилен свидетел как фурнаджията на селището, ловец, изпозастреля няколко горски ушати сови. Попитах го защо и му изтъкнах ползата от тях. В отговор бях нагостен с изобилие от „многоетажни благословии“ и обосновка, че „мърсяли“. Прег толкова „убедителни“ доводи скоропостижно свих знамената и се оттеглих безславно. В страна с добре уредени природозащитни закони този „пишман ловец“ щеше скоропостижно

да се прости с ловния си билет. За съжаление много негови събратя и днес пренебрегват този факт и нерядко изпитват своите стрелкови умения върху един неоценим помощник на селското и горско стопанство. А всяка една от тях ни спасява ежегодно тонове зърно!

След сутрешната закуска тръзваме отново на път. Залисан около разглеждането на хубаво разцъфнал есенен мразовец, ме стресва вик на бай Стефан. Изтичвам към него. Той лежи в основата на стръмен пясъчен откос.

– Клъцна ме – само успява да изпъшка. В ръката му се извива едра пепелянка. По тъмната, почти черна зигзаговидна ивица на гърба – „каиновия знак“ на всички нашенски отровници – се познава, че е мъжка. Женските са с по-бледи, не толкова контрастни багри. Бай Стефан я видял да се припица на сутрешното слънце, наглед още бавна, ленива. Понечил да я хване, но вече на възраст и галеч не така бърз и ловък, като в младините си, се подхлъзнал, паднал върху нея и тя го ухапала. Стрелването става толкова светкавично, че окото едва успява да схване движението, но не и да го оцени реално. Две капки кръв сочат местото, където кухите като инжекционни канали отровни зъби са проникнали през кожата.

– Нищо ми няма! Не се безпокой! Аз имам имунитет. Всяка година давам да ме ухапе змия, за да го поддържам – ме уверява.

Змията е прибрана в торбата, но въпреки твърденията му за имунитет (придобит), ръката му започва застрашително да се подгува. Оплаква се от

болките. Налага се спешна смяна на програмата. Набързо свиваме багажа и се упътваме към селото. В последния момент успяваме да хванем влака и се прибираме в Русе. Ръката му вече се е подгула до рамото. Изпращам го до дома му и го оставям на грижите на домашните.

Както разбрах по-късно, лекарска намеса наистина не се наложила. Отокът и температурата минали след два гена. Бай Стефан и този път не ме излъга. Действително имаше придобит имунитет против змийска отрова – едно рядко явление в страната.

Пепелянката, чудесен екземпляр, 77 см от върха на муцуната до края на опашката, години наред стоеше изложена в стъкленица в експозицията на някогашния Природонаучен музей. На етикетата пише: „Пепелянка, мъжка, уловена на 8 ноември 1961 г. край с. Червена вода, Русенско, от Ст. Цончев“. И други животни, подарени от него, както и – разбира се – записките и дневниците ми, винаги ще ми напомнят за бай Стефан – тази неповторима колоритна фигура, оставила трайни следи в паметта на русенци от старото поколение.

За съжаление, и на него не му бяха спестени горчилки. Стана и той жертва на чиновническо бездушие. „Национализирана“ му палатката с живите и препарирани животни, с които си изкарваше хляба. Потичахме госта по разни учреждения, писахме даже до П. Кубагински, който по това време вече отдавна беше напуснал Русе. За наше разочарование без успех... Бай Стефан почина на 85-годишна възраст през 1973 година. Лека му пръст и светла му памет! ■